

Σκρολάροντας στο Facebook μες την πανδημία

Τα social media ως αναγκαίο συμπλήρωμα
στις καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις

Γράφει ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΙΝΩΤΑΚΗΣ*

Τα social media αποτελούν έναν από τους «πρωταγωνιστές» της περιόδου της πανδημίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, η χρήση τους αυξήθηκε καθώς περισσότεροι χρήστες περνούν περισσότερο χρόνο στις πλατφόρμες που είναι ήδη εγγεγραμμένοι, ενώ ένα ποσοστό εγγράφηκε σε νέες πλατφόρμες όπως το Tik Tok με κυρίαρχη διάσταση την ψυχαγωγία.¹ Τα social media αποτέλεσαν διέξοδο από τις πιέσεις της πανδημίας και των μέτρων διαχείρισής της καθώς εντάχθηκαν σε ατομικές στρατηγικές διαχείρισης άγχους και διατήρησης των κοινωνικών δεσμών. Οι πρώτες έρευνες που έχουν δημοσιευθεί σε σχέση με τη χρήση social media την περίοδο των λοκντάουν δείχνουν μία γενική θετική επίδραση των social media στην ψυχική διάθεση των χρηστών τους καθώς φαίνεται να συμβάλλουν στην καταπολέμηση του άγχους. Από την άλλη, τα social media, ιδίως τους τελευταίους μήνες, συγκεντρώνουν τα πυρά της κριτικής ως πεδία διάδοσης ψευδών ειδήσεων σχετικά με τα εμβόλια. Οι κοινότητες όσων αμφισβητούν τη σημασία των εμβο-

λίων έχουν πάνω από δέκα χρόνια δράσης στο διαδίκτυο και η πανδημία αποτέλεσε ευκαιρία για μία αναθέρμανση και ενίσχυση των δεσμών τους.

Οι παραπάνω πλευρές (όπως και πολλές ακόμα) έχουν τη δική τους σημασία που δεν πρέπει να υποτιμηθεί. Ωστόσο, η εστίαση σε αυτές τις πλευρές, ενέχει το ρίσκο της υποβάθμισης του γενικού ρόλου των social media αυτή την περίοδο και το πώς αλληλοδιαπλέχθηκαν με τις στρατηγικές αντιμετώπισης της πανδημίας. Αν σταθούμε στον έναν ή τον άλλο τρόπο χρήσης, κινδυνεύουμε να χάσουμε τη «μεγάλη εικόνα».

Σε αυτό το σημείο, χρειάζεται ένα βήμα πίσω για να διαγνώσουμε τάσεις της περιόδου που συχνά υποτιμώνται. Η πανδημία δεν αποτελεί απλώς ένα διάστημα απειλής για τη δημόσια υγεία, απαγορεύσεων και αυταρχισμού. Σε συνδυασμό με αυτά, αναδείχθηκε η υπονόμηση και περιστολή των δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών εν γένει. Το δημόσιο σύστημα υγείας έγινε σύστημα «μίας νόσου», η δημόσια εκπαίδευση υποβιβάστηκε σε τηλε-εκπαίδευση, οι δημόσιες συγκοινωνίες έγιναν επικίνδυνες για την υγεία των επιβαίνόντων, ενώ η πρόσβαση στους δημόσιους χώρους περιορίστηκε δραστικά και η χρήση τους συχνά ποινικοποιήθηκε ως πράξη «ανεύθυνη» που συμβάλλει στη διάδοση του ιού.

Η υποβάθμιση των δημόσιων αγαθών είναι μία ταξικά προσδιορισμένη πολιτική

1. <https://www.digitalcommerce360.com/2020/09/16/covid-19-is-changing-how-why-and-how-much-were-using-social-media/>

καθώς πλήττει εκείνα τα τμήματα του πληθυσμού (εργαζόμενοι, λαϊκά στρώματα εν γένει) που βασίζονται στα δημόσια αγαθά για να μειώσουν το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης τους. Μέσα από την πολιτική διαχείρισης της πανδημίας, το κόστος αναπαραγωγής μετατοπίζεται στην ίδια την εργατική τάξη και, συγχρόνως, εξαστομικεύεται. Ο καθένας και η κάθε μία έχει την ευθύνη για την εκπαίδευση των παιδιών του/της, για τη μετακίνησή της, για τη διατήρηση των κοινωνικών δεσμών του χωρίς να μπορεί να προσφύγει στον δημόσιο χώρο για αυτό. Ειδικά το τελευταίο αποτελεί μία πρωτοφανή συνθήκη καθώς ακόμα και σε περιόδους που δεν υπήρχαν εγκαθιδρυμένα συστήματα υγείας και εκπαίδευσης, η αξιοποίηση του δημόσιου χώρου από την εργατική τάξη ήταν κάτι το δεδομένο. Συνολικά, το κράτος, στο όνομα αντιμετώπισης της πανδημίας, απαρνείται τον ρόλο του. Προφανώς, αυτό δεν αποτελεί κάτι νέο αλλά εντάσσεται στη γενική νεοφιλελεύθερη πολιτική των τελευταίων δεκαετιών που προωθεί την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας αλλά και τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια.

Πώς σχετίζονται τα social media με όλα αυτά; Τα social media αποτελούν το αναγκαίο συμπλήρωμα στην περιορισμένη πρόσβαση στα δημόσια αγαθά και στις νέες δυσκολίες που προκύπτουν για τις κοινωνικές σχέσεις από την πολιτική διαχείρισης της πανδημίας. Οι κοινωνικές σχέσεις, εκτοπισμένες από τον δημόσιο χώρο αλλά και από τον ιδιωτικό (εστίαση, ψυχαγωγία κ.λπ.) μεταφέρονται στην ψηφιακή σφαίρα όπου και συρρικνώνονται εκ νέου. Ακόμα και οι πιο φανατικοί υπέρμαχοι των απαγορεύσεων, δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι τα τσατ και οι βιντεοκλήσεις μπορούν να υποκαταστήσουν πλήρως την ανθρώπινη επαφή.

Συγχρόνως, τα social media αποτελούν πρόσφορο πεδίο τόσο για την ενίσχυση της ιδεολογίας της ατομικής ευθύνης όσο και για την εμπορευματοποίηση των δημοσίων αγαθών. Τα social media αποτελούν ένα πεδίο μαζικής εξατομικεύσης όπου οι χρήστες (αποκομμένοι από τις ιδιότητές του ως γονιού, εργαζόμενης κ.λπ.) αναλαμβάνουν την ευθύνη διαμόρφωσης ατομικών προφίλ που προσελκύουν εξατομικευμένες-στοχευ-

μένες διαφημίσεις, «ανταλλάσσοντας» τα προσωπικά δεδομένα τους για να έχουν πρόσβαση σε δίκτυα φίλων, άλλων χρηστών με κοινά ενδιαφέροντα, ψηφιακών κοινότητων κάθε είδους.

Αν στραφούμε στο κομμάτι της πολιτικής οικονομίας των social media, είναι γνωστό ότι το εμπόρευμα των social media είναι οι ίδιοι οι χρήστες και οι κοινωνικές σχέσεις τους, εκφρασμένες με τη μορφή ενός τεράστιου όγκου δεδομένων που το ιδιοποιούνται οι ψηφιακές πλατφόρμες, το κατακερματίζουν και το οργανώνουν με τρόπο που μπορεί να προσελκύσουν διαφημιστικά έσοδα. Το «κοινό ως εμπόρευμα» προκύπτει από την υπαγωγή της δραστηριότητας των χρηστών στις ανάγκες του κεφαλαίου. Οι χρήστες/στριες συμβάλλουν στο έργο των διαφημιστών ενεργά, αφού προσφέρουν πληροφορίες για τον εαυτό τους και τα ενδιαφέροντά τους, προσκαλούν φίλους και γνωστούς να ενταχθούν στα κοινωνικά δίκτυα και αναπτύσσουν διαρκώς τους κόμβους του δικτύου, π.χ. φτιάχνοντας μία ομάδα που συζητάει πάνω σε ένα κοινό ενδιαφέρον — και έτσι βοηθάει για να διαμορφωθεί με ακόμα μεγαλύτερη ακρίβεια το καταναλωτικό προφίλ. Με αυτή την έννοια, το κοινό «εργάζεται» με στόχο α) να διαμορφώσει τον εαυτό του ως εμπόρευμα και β) να διαμορφώσει τον εαυτό του ως καταναλωτή που θα δεχθεί έναν μεγάλο όγκο διαφημιστικών μηνυμάτων που απευθύνονται στοχευμένα στον ίδιο/στην ίδια. Σε μία διευρυμένη σύλληψη των δημοσίων αγαθών, θα εντάσσαμε σε αυτά και τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται, ανανεώνονται και επεκτείνονται από την καθημερινή δραστηριότητα εκατομμυρίων ανθρώπων με την έμμεση υποστήριξη του κράτους. Τα social media αποτελούν έναν σημαντικό μηχανισμό εμπορευματοποίησης-ιδιωτικοποίησης αυτού του δημοσίου αγαθού. Στην περίοδο της πανδημίας, καθώς το κράτος επικαλείται την ατομική ευθύνη και αποποιείται τις δικές του ευθύνες, τα δημόσια αγαθά απειλούνται. Τα social media, όμως, είχαν ήδη διαμορφώσει ευνοϊκές συνθήκες για αυτή τη στροφή, «εκπαιδεύοντας» μαζικά τους χρήστες/στριες σε ένα πλαίσιο όπου τα πιο στοιχειώδη δημόσια αγαθά στην πιο στοιχειώδη μορφή τους, έχουν εμπορευματοποιηθεί.

Η «εργασία» των χρηστών στα social media πραγματοποιείται στα πλαίσια του «ελεύθερου χρόνου». Χρησιμοποιούμε εισαγωγικά και στις δύο λέξεις αφού τα όρια σχετικοποιούνται. Δεν πρόκειται ακριβώς για εργασία αφού στερείται το στοιχείο του οικονομικού καταναγκασμού που προσδιορίζει τη μισθωτή εργασία στα πλαίσια του καπιταλισμού.² Δεν πρόκειται ακριβώς για ελεύθερο χρόνο αφού δεν αποκόπτεται από την καπιταλιστική παραγωγή και οι δραστηριότητες εντός του υπάγονται στις απαιτήσεις του κεφαλαίου — που δεν σε παρακινεί να εργάζεσαι αλλά να μοιράζεσαι όλο και περισσότερα. Αυτή η πορώδης συνθήκη προ-υπήρχε της πανδημίας και μέσα σε αυτή γενικεύεται μέσα από την τηλε-εργασία. Τα ωράρια επεκτείνονται με ασαφή τρόπο, τα όρια ανάμεσα στον χώρο και τον χρόνο της ανάπαυσης και της εργασίας γίνονται δυσδιάκριτα. Αυτές οι αλλαγές στον τρόπο παραγωγής είναι ακόμα ασαφές το πώς και σε ποιο βαθμό θα παγιωθούν. Ωστόσο, αποτελούν ένα ακόμα πεδίο που οι αναδιαρθρώσεις της πανδημίας στηρίζονται σε ένα έδαφος που έχει ήδη καλλιεργηθεί από τα social media.

Φυσικά, κινδυνεύουμε να βρεθούμε στη σφαίρα της συνωμοσιολογίας αν υποθέσουμε μία ευθεία σύνδεση ανάμεσα σε συγκεκριμένα τμήματα του κεφαλαίου και τις πολιτικές του λοκντάουν, των απαγορεύσεων και της ελαστικοποίησης των ωραρίων — πόσο μάλλον αν σκεφτούμε ότι η συνολική εικόνα είναι αυτή της επαπειλούμενης οικονομικής κρίσης και μίας νέας ύφεσης. Αντίθετα, χρειάζεται συστηματική έρευνα (που προφανώς δεν μπορεί να γίνει

στα πλαίσια αυτού του άρθρου) για τη σχέση ανάμεσα στις πολιτικές διαχείρισης της πανδημίας, την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική και τα social media.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι οι πολιτικές διαχείρισης της πανδημίας θα ήταν ανεφάρμοστες χωρίς την ύπαρξη των social media. Τα τελευταία (στη σημερινή τους μορφή) αποτελούν ένα πολιτισμικό-ιδεολογικό συμπλήρωμα στην υποβάθμιση των δημοσίων αγαθών και την περιστολή των κοινωνικών σχέσεων. Τα social media αποτελούν βασικό παράγοντα που εντείνει την αποξένωση στις σύγχρονες κοινωνίες και ειδικά στην περίοδο της πανδημίας. Σύγχρονως, αποτελούν το βασικό εργαλείο που χρησιμοποιούν τα λαϊκά στρώματα και η νεολαία ακριβώς για να αντιμετωπίσουν αυτή τη συνθήκη.

Πώς θα μπορούσε να σπάσει αυτός ο φαύλος κύκλος; Δεν υπάρχουν εύκολες απαντήσεις ούτε μπορούν να δοθούν πρόχειρα στα πλαίσια αυτού του κειμένου. Έχει μία αξία να αναφερθεί το εξής. Τα social media έχουν πλέον έναν αναβαθμισμένο ρόλο τόσο στις διαδικασίες της παραγωγής όσο και αυτές της αναπαραγωγής όσο και στο πώς συνδέονται και διαπλέκονται αυτές οι σφαίρες. Ωστόσο, ο ρόλος αυτός ξεπερνά κατά πολύ τις δικές τους υποσχέσεις και είναι όλο και πιο δύσκολο να νομιμοποιηθεί — δεν υπόκεινται σε πολιτικό έλεγχο ούτε λογοδοτούν στα δισεκατομμύρια των χρηστών τους. Η ολιγοπωλιακή εκμετάλλευση των δεδομένων που παράγονται καθημερινά στο διαδίκτυο γίνεται όλο και πιο εμφανής, ενώ η εντεινόμενη αποξένωση των χρηστών (από τον ελεύθερο χρόνο τους, τα προσωπικά δεδομένα και τις δημιουργικές δραστηριότητές τους) κατανοείται σε ένα πρώτο, ημι-συνειδητό επίπεδο. Ήδη τους τελευταίους μήνες, δυνάμεις της ρεφορμιστικής Αριστεράς αλλά και αστοί πολιτικοί θέτουν το ζήτημα μίας νέας κρατικής ρύθμισης των social media και γενικά των κολοσσών του διαδικτύου. Το όριο, βέβαια, που θέτουν είναι η συναίνεση των ίδιων των ψηφιακών μονοπωλίων, κάτι που αποκλείεται να έρθει ιδίως τώρα που ισχυροποιούνται ακόμα περισσότερο. Πεδίο δόξης λαμπρό για τη ριζοσπαστική Αριστερά που, αν και έχει μείνει πολύ πίσω σε αυτά τα θέματα, είναι η μόνη που μπορεί να εκπροσωπήσει ένα εναλλακτικό πρόγραμμα. **T**

2. Ωστόσο, υπάρχουν άλλοι τύποι καταναγκασμού στην ψηφιακή εποχή: η χρήστρια, που αρνείται να συμμετάσχει στα social media, κινδυνεύει να αντιμετωπίσει προβλήματα στη διατήρηση των κοινωνικών δεσμών της. Η τάση αυτή ισχυροποιήθηκε εντός της πανδημίας από τις πολιτικές του λοκντάουν και των απαγορεύσεων. Η αύξηση των εσόδων του Facebook κατά 16% κατά τα πρώτα τρία τρίμηνα του 2020 και το ιστορικό υψηλό της μετοχής του στο τέλος της προηγούμενης χρονιάς είναι ενδεικτικά για το πόσο ωφελήθηκαν τα τμήματα του κεφαλαίου που είχαν επενδύσει στα social media. Βλ. και <https://www.forbes.com/sites/greatspeculations/2021/01/13/23-rise-since-end-of-2019-will-facebooks-stock-grow-further/?sh=576187b79f79>